

СУТНІСТЬ ОСОБИСТИХ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Заворотченко Т. М.

ВСТУП

Істотне зростання уваги до особистості у всьому різноманітті її проблем є очевидною тенденцією останніх десятиліть. Вітчизняна і світова суспільствознавча наука все більшою мірою звертається до особистої проблематики, аналізуючи роль і місце людини в соціумі, всю сукупність його зв'язків та залежностей. Україна вперше показала свою відданість загальнолюдським стандартам визнання та поваги до прав людини, основні положення якої отримали подальший розвиток у Конституції України. Було суттєво підвищено роль та значення гарантій проголошуваних прав і свобод. При цьому конституційні права, свободи та обов'язки українських громадян були пов'язані із загальновизнаними принципами та нормами міжнародного права. Особисті конституційні права та свободи громадян є найважливішим елементом всієї системи прав і свобод і багато в чому характеризують ступінь цивілізованості нашого суспільства та держави, той рівень особистої свободи, який досягнуто у цьому суспільстві і забезпечується державою.

Метою даної статті є комплексний аналіз конституційних особистих прав і свобод громадян, а також їх реалізація, яка ґрунтується на узагальненні існуючих у вітчизняній та світовій науці напрацювань та вивченні існуючих соціально-політичних реалій. Науково-дослідницькими завданнями нашої наукової роботи стали: 1) уточнення базових категорій «особистість», «особисті конституційні права та свободи» з урахуванням не лише теоретичних напрацювань, але й сучасні соціально-політичні реалії; 2) виявлення наявності блоку так званих «по межових» прав, що відносяться одночасно до кількох традиційно-викремлюваних та їх груп, наявність яких ускладнює одночасні типології та викликає дискусії. Для вирішення поставлених завдань були використані прийняті в сучасній науці методологічні засади аналізу соціальної реальності, такі як: об'єктивність, комплексність, критичність, системність тощо.

1. Визначення особистості у філософській науці

Період становлення української державності супроводжується суттєвим, а іноді й принциповим переосмисленням усієї попередньої юридичної проблематики. Причому йдеться в першу чергу про методологічний та предметний, а не формально-логічний аспект зазначеного явища. До таких питань, що вимагають особливої наукової уваги, належить проблема прав людини у всьому багатстві її проявів (виникнення, розвиток, сучасний стан, умови реалізації та ін.)

Особистість як предмет дослідження займає центральне місце у філософській, психологічній, соціологічній, юридичній та інших науках, кожна з яких має свій певний аспект у вивченні проблеми особистості. Для того, щоб визначити, який підхід є кращим у визначенні особистості, необхідно, на наш погляд, звернутися до філософії. Світоглядна функція філософії полягає в осмисленні граничної сутності світу в цілому та людини як невід'ємної частини цього світу, його місця в ньому та його ставлення до нього. Філософські твердження, які відносяться до людини, мають завжди певний абстрактний, умоглядний характер. І зрозуміти їхній зміст часом буває важко, тому що на рівні чуттєвого пізнання ми, говорячи про щось ненаочне, розумоосяжне, користуємося словами повсякденної, а не наукової мови, кожне з яких має своє наочне підтвердження. Тому розмова про людину на рівні раціонального пізнання побудована на основі абстракцій, відволікань від безпосередньо допустимих нам речей.

Об'єктом або предметом дослідження на раціональному рівні пізнання є, як правило, не конкретна, безпосередньо дана людина, а абстрактно-можлива, усереднена людина, якій властива людяність. Цю думку ми бачимо у Кашуба М.В., яка зауважує, що поняття «людяність» відсутнє у філософських словниках, хоча воно вживається досить часто у різних текстах, найчастіше виступає синонімом поняття «гуманність»¹. Людина як єдина істота у світі, перебуває у стані постійного заново народження не тільки у фізико-біологічному, а й у духовному сенсі. Аналіз текстів як західної, так і східної філософії виявляє думку, що людина в соціальному сенсі може відбутися лише тоді, коли зробить зусилля і вийде за межі свого «я». Іншими словами, зусилля це означає те, що людина відповідальна за своє життя, за її виконання. Ці ідеї співзвучні, до речі, думками Конфуція, про які ми можемо судити за книгою «Бесіди та судження». За Конфуцієм, призначення людини

¹ Мельник В. П., Карась А. Ф., Дахній А. Й. Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри. *Переусвідомлення буття людини під впливом глобальних викликів: ідентичність і свобода самовираження*: монографія / за ред. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 502 с. С. 245.

по відношенню до еволюції світу – привести всі істоти до досконалості, гармонії. До висот, вважав він, світ йде через людину. Людина ж стане людяною, за Конфуцієм, коли здійснить найважче в житті, а найважче дається в житті те, що найпростіше.

Цікаві думки про людину ми знаходимо у Платона, представника античної філософії, який жив у V столітті до н.е. Платон не тільки філософує суворо науково і теоретично, а й використовує хитромудру фантастику, згадуючи древні міфи. У Платона вчене слово, чи «логос», нерозривно пов'язане з поетичним словом «міф». Міф – це думка, збагачена уявою. Міф є елементом відомих діалогів Платона. Так, у діалозі «Держава» розповідається міф про долю людини, душа якої побувала в іншому світі. Платон наповнює глибоким змістом майстерно виіплений міф. Людина повинна сама відповідати за обране ним життя, не звинувачуючи ні обставини, ні богів. Йому треба триматися обраного шляху і всіляко дотримуватися справедливості та розумності. В «Федані» Платон із гіркотою пише про недосконалу землю, де мешкають люди серед мулу та бруду, як риби на дні моря, неясно уявляючи собі сонце та небо. Ось якби змогли побачити занебесні височини і ту справжню землю, що спочиває в істинному небі, то дізналися б, що люди, які там живуть, справді щасливі. Людина, каже Платон, повинна вирватися з сірих буднів свого приземленого життя і, удосконалюючись морально і духовно, прагнути до занебесних висів, хай навіть недосяжних, але вічно кличе і сяє своєю ідеальною красою.

Характеризуючи позитивні сторони вчення Платона, слід зазначити, що Платон проповідував ідеал сильної, але обов'язково простої людини, в якій душевні здібності не диференційовані настільки, щоб суперечити одна одній, і не настільки ізольовані від зовнішнього світу, щоб протистояти йому егоїстично. Змінений ідеалом Платона є гармонія людської особистості, людського суспільства та всієї навколишньої природи людини².

У середні віки подібні думки про людину викладав Августин Блаженний. Сповідь Августина – це урок душі, що просвітлюється, болісного самотворчого боріння із самим собою в ім'я просвітлення бойового сенсу в собі самому для всіх інших. Просвітлення душі і є першим і останнім сподіванням Августина. Сповідь – це приклад самосвідомості, сповідь перед самим собою. У кожній точці «власного буття» своя мить свого звернення. В цьому полягає сенс буття. Це означає бути в наявності сьогохвилинного існування. Про це Августин говорить, ніби запитує «Господи, де його гнів? Не поминай старих гріхів

² Шепетяк О.В., Шепетяк О.Д. Філософія: підручник. Львів: Видавництво Місіонер, 2020. 784 с. С. 324.

наших! Я відчував, що я в полоні в них, і скаржився, і вигукував: знову завтра! Чому ця година не покінчить з усім цим поганим?»³. За релігійно-схоластичною системою з її поняттями та логічними конструкціями знаходиться людина, яка прагне зробити найважче в житті – зайняти гідне місце в системі соціальних відносин – стати особистістю.

Один з найяскравіших представників Нового часу – М. А. Монтень, звертаючись до читача, писав, що «той предмет, який я вивчаю більше за всяке інше, – це я сам. Це моя метафізика, це моя фізика». М. Монтень визнає людину, яка не задоволена своїм знанням, за своєю волею не зупиняється на досягнутому. А тому така людина, згідно з Монтеєм, завжди стане претендувати на більше, і вибиватися із сил і страждати. Прагнення людини безмежне, а їжа його – здивування перед світом, гонитва за невідомим. Невтомне вивчення самого себе, як визнає Монтень, навчило його добре розумітися на інших людях. Він набув у цій справі досвіду та мистецтва, «привчившись з дитинства споглядати своє життя в дзеркалі інших життів»⁴.

Родоначальник німецької класичної філософії І. Кант розглядає людину як цілісну істоту, що належить і до світу природного, і до сфери морального, і вільного. Людина, що своїм розумом визначає собі свої цілі, є за Кантом, ідеалом досконалості. «Про людину... як моральну істоту вже не можна запитувати, – говорив він, – для чого вона існує. Її існування має в собі найвищу мету, якій наскільки в його силах, він може підкорити всю природу...». За Кантом, «придбання розумною істотою здатності ставити будь-які цілі взагалі (означає, у його свободі) – це культура»⁵. Щоб сприяти волі людини у визначенні та виборі нею мети та життя, потрібна «культура дисципліни», яка пом'якшує «грубість і шаленство» схильностей до насолоди, що належать до «тварини» в людині. Останнє, за Кантом, найбільше протидіє людському вдосконаленню, оскільки в людини вище призначення.

Кант не має іншої біографії, крім історії його вчення. Найголовніші події історії його навчань становлять думки. Проблема людини приховано домінує над усім мисленням Канта, вона окреслює індивідуальність Канта-мислителя, до усвідомлення, вибору та реалізації якої прагнула Кант-людина⁶.

³ Август Авр. Сповідь. Зібрання творів. Львів: Свічадо, 2025. 356 с. С. 215.

⁴ Мішель де Монтень. Досліди. Вибрані твори в 3-х томах. Т. 3. Харків: Видавництво Фоліо, 2020. 349 с. С. 343.

⁵ Кант Ім. Збір творів у 6 томах 7 книг / за ред. В.Ф. Асмуса, А.В.Г. Гулиги, Т.І. Ойзермана, переклад Б.А.Фохта. Київ: Видавництво: серія: «Філософська спадщина», 1966. Т. 5. 469 с. С. 464.

⁶ Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с. С. 223.

У філософській системі Гегеля людина не є її центром. Антропологія є лише одним із розділів його «Філософії духу». Проходячи у своєму розвитку чергову тріаду, світовий дух постає як суб'єктивний, об'єктивний та абсолютний дух. Суб'єктивний дух, за Гегелем, проходить свою тріаду розвитку: він постає як душа, втілюючись у людині; де дух відрізняє себе від тілесності; і як дух, який теоретично та практично підпорядковує собі зовнішній світ.

Людина, вважає Гегель, відрізняється від тварин не лише мисленням, але й працею. Аналізуючи межу між людиною і твариною, він, використовуючи біблійний міф, надав своє розуміння генези людини. Воно полягає в тому, що людина виділилася з природи і створила інший світ, заснований на власній праці. Ця ідея була виражена Гегелем у «Феноменології духу». Завершений вигляд ця ідея набула у «Філософії релігії». Гегель вважав відмінністю людини її здатність задовольняти свої потреби у процесі праці, використовуючи природний матеріал. Процес цей опосередкований, тобто між людиною та природою функціонує посередник. Цей посередник, за Гегелем, є знаряддям людини. Саме процес праці, особлива взаємодія людини з природою роблять її людиною та відрізняють від тварин. «Те, що він повинен робити себе тим, що він є, що він повинен створити самого себе, є суттєвою властивістю людини»⁷. Праця у якості основної відмінної ознаки є новою в дослідженні сутності людини.

Інша особливість аналізу Гегелем людини та її властивостей полягає в тому, що він розглядав їх у розвитку, у процесі формулювання. Він показав діалектику становлення людини в індивідуальному та історичному розвитку, а також розкрив відчуження людини. Ця діалектика постає у Гегеля як процес самовідчуження, тому що без цього неможливий прогресивний розвиток. Він говорив, що людина є сама собою щось природним, і лише через удосконалення свого власного тіла і духу, завдяки тому, що його самосвідомість осягає себе як вільне, вона стає власністю себе самої і по відношенню до інших. Цей вступ у володіння, за Гегелем, є здійсненням, перетворенням на дійсність того, що людина є за своїм поняттям (як можливість, здатність, завдаток).

Але самі по собі задатки, здібності людини та їх свідомість ще нічого не означають. Під природними властивостями, – пише Гегель, – розуміють сукупність задатків на противагу тому, чим стала людина завдяки своїй власній діяльності». Необхідно підкреслити, що людина тут не пасивна, але «набуває» щось у своїй діяльності. Навіть люди, що володіють задатками таланту чи генія, «мають удосконалюватися

⁷ Кірюхін Д. Вступ до філософії релігії Гегеля: монографія. Київ: Видавництво «Парапан», 2009. 204 с. С. 119.

згідно з загальноприйнятими способами, якщо тільки не хочуть морального розкладання або виродження в погану оригінальність»⁸.

Але цей процес розвитку людини походить не ізольовано від суспільства. Усі суб'єктивні здібності, тобто всі способи діяльності, були представлені Гегелем як колективні («загальні») форми, що переживають дійсний розвиток в історії. Суб'єктом здібностей тут вперше було визнано людину.

Людина виступає в рамках цієї конвенції як щось по суті похідне, виступаючи як суб'єкт здібностей рівно настільки, наскільки йому пощастило долучитися до розвитку загальнолюдської культури. У «Феноменології духу» змальовано перетворення біологічної особини виду «гомо сапієнс» на людську особистість, як процес присвоєння індивідом всього багатства історично розвиненої культури.

Точка зору Гегеля полягає в тому, що потенційно кожна людина є універсальною істотою в тому сенсі, що жодних обмежень для оволодіння культурою вона собі в момент свого народження не містить. Кожна людина універсальна, тобто містить у собі всю повноту розвитку загальних здібностей. Реально ж ця функція здійснюється в ній частково, і небагатьом людям вдається розвинути в собі основні загальні сили до того рівня, якого вони вже досягли колективно розумних сил.

Справа полягає, за Гегелем, таким чином, що величезні маси людей, що живуть у XVIII-XIX століттях, досягають лише того рівня, який культура в цілому встигла пройти і перевершити вже в III або IV століттях до н.е. Проте тілесно вони живуть в умовах сучасної культури, яку вони не в змозі ні осягнути, ні засвоїти. І культура так і залишається для них чимось таким, що протистоїть їм все життя, зовнішня, стороння і абсолютно безособова «сила», яка персоніфікує себе в особі таких осіб, як Кант, Рафаель, Ньютон. Переважна більшість людей не перетворюється на суб'єктів загальнолюдських здібностей.

Причину нерівності здібностей людей Гегель бачить у природі, тобто у біологічно-обумовленій нерівності індивідів. Це особливо добре видно в тексті «Філософії духу», де він говорить про те, що висота розвитку індивідуальної «душі» визначається подвійно як «зовнішніми умовами» прилучення цього індивіда до форм сформованої духовної культури, так і «внутрішніми» обмеженнями, що накладаються випадковою особливістю «природної душі». Тим самим феномен знаходить своє пояснення у посиланні на біологічну різницю між людьми.

У Концепції Гегеля «природа», безпосередньо відповідальна за індивідуальні варіації загальних сил здібностей, сама тлумачиться як

⁸ Георг В. Ф. Гегель. Основи філософії права: підручник. Київ: Юніверс, 2000. 334 с. С. 152.

щось похідне від діяльності «абсолютного духу». Тому відповідь Гегеля на вказане запитання неясна і дуалістична: індивідуальні варіації в міру приєднання загальних сил – здібностей визначаються задалегідь або «природою», або «абсолютним духом».

Підхід до проблеми людини, продовжуючи дійсне завоювання Гегеля щодо розвитку людини, дозволяє вирішити проблему розвитку кожного індивіда у визначенні сутності людини. Сутність людини не є абстрактом, властивий окремому індивіду, у своїй дійсності вона є сукупністю всіх суспільних відносин.

Сутність кожної людини, що відноситься до даного «роду» полягає в тій абсолютно конкретній системі взаємодіючих між собою індивідів, яка робить кожного з них тим, що вона є. Приналежність до людського роду розуміється як соціальна система, що історично виникла і розвивається. Природа ж людини, тобто її анатомо-фізіологічне прагнення, становить лише передумову, умову людського, «родового в людині».

Філософська думка висуває завдання дослідження предметної діяльності. Діяльність людини не обмежується лише задоволенням своїх життєвих потреб. Змінюючи з цією метою навколишній світ, людина перетворює водночас і себе.

Людина поміщає між собою та природою опосередковану ланку – засіб праці, яким є річ або комплекс речей, які людина поміщає між собою і предметом праці, і які служать для нього як провідник впливу на цей предмет праці. Він користується механічними, фізичними властивостями речей у тому, щоб відповідно до своєї мети, застосувати їх як знаряддя на інші речі.

У Гегеля розум здійснює опосередковану діяльність, у інших філософів – людина; у Гегеля опосередкована діяльність здійснює цілі розуму як така, у інших філософів – людина свідомо поміщає посередника між собою і природою і досягає задалегідь поставленої індивідом і соціальної спільності мети. Опосередкованість характеризує не тільки взаємодію людей з природою, але й зв'язки людей між собою у суспільстві. Дії людей опосередковані попереднім досвідом людства. Мова, членороздільна мова, писемність також є найважливішими посередниками у суспільстві. Завдяки їм можлива передача досвіду від покоління до покоління.

Немає сенсу протиставляти суспільство та індивід. Процес формування людини у суспільстві має характер взаємодії. Торкаючись цього питання слід зазначити, що як саме суспільство виробляє людину як людину, так і вона виробляє суспільство. Слід визнавати природну схильність людей. Діяльнісний підхід означає те, що діяльність наповнена у всіх своїх компонентах, починаючи від чинного суб'єкта та

його цілей до конкретних умов безпосередньо здійснюваного процесу, зміст якого визначається існуючими суспільними відносинами. Необхідно зазначити, що, будучи суб'єктом діяльності, особистість неодмінно виступає і носієм суспільних відносин тією мірою, якою вони є умовами її діяльності. У бутті особистості діяльний початок представлений безпосередньо, а суспільні відносини – опосередковано. При автономному розгляді особистості, а не лише соціально-історичному діяльний розвиток є органічним способом її існування. При цій відносності вищевикладеної відмінності можна сказати і так, що діяльність є динамічним аспектом, що рухає початок з початком соціального, процес становлення суспільних відносин, а суспільні відносини є системою різноманітних взаємозв'язків людей і стає результатом попередньої діяльності. Нам видається необхідним визначати особистість через поняття «суб'єкт діяльності» і тому, що, будучи об'єктом суспільного впливу, вона є ним у певному відношенні, реально залишаючись суб'єктом сприйняття цього впливу. Звертання уваги на провідну роль діяльності у розвитку людини не повинно упускати з виду того, що йому, як суті мислячій, необхідно докладати зусиль, щоб, удосконалюючись духовно і фізично, наповнити своє життя змістом і йти шляхом свободи, добра, миру та відповідальності. Індивід стає і усвідомлює себе особистістю лише тоді й остільки, коли і оскільки він перестає бути простим агентом діяльності та стає її суб'єктом, творцем, виходить за межі ситуативно та нормативно необхідного.

Таким чином, підсумовуючи все вищесказане, можна зробити висновок, що особистість є не тільки продуктом, а й діяльним суб'єктом суспільних відносин. У свою чергу, цей висновок говорить про те, що головним у дослідженні особистості є питання про механізм взаємодії об'єктивних та суб'єктивних аспектів її структури.

2. Природа особистих конституційних прав і свобод громадянина

Філософія досліджує особистість насамперед, і головним чином з погляду світогляду та методології, у її співвідношенні з суспільством, визначає сутність людини, а соціологічна та психологічна науки аналізують її здійснення на рівні конкретних реалій дійсності. Цей підхід до вивчення особистості включає широкий зміст, має теоретичний, емпіричний і експериментальний рівні, розглядаючи особистість і як теоретичний об'єкт, і як реальний емпіричний факт. Відмінність у тому, що якщо психологічний аспект цієї проблеми пов'язаний з аналізом структури психіки особистості, з формами її внутрішнього життя: потребами, здібностями, волею, мотивами, навичками тощо, то соціологічне вивчення особистості пов'язано

переважно із змістом внутрішнього життя особистості. Відмінність змісту та форми є підставою для розмежування соціологічного та психологічного підходів у вивченні особистості.

Під змістом особистості мають на увазі її якісну соціальну визначеність, сукупність відмітних ознак, зумовлених соціальним оточенням і які проявляються у її матеріально-предметній діяльності, спілкуванні та духовному світі. Особистість сприймається як об'єктивна даність, як породження певних об'єктивних чинників. Зміст її світогляду, життєвих прагнень виражається понятійною мовою.

Завданням психологічного аналізу є виділення та опис структурних елементів внутрішнього світу особистості, визначення характеру їх взаємозв'язків, об'єднання у цілісну систему, всебічний розгляд механізмів саморегуляції особистості у її взаємодії з навколишнім середовищем. Зазначена відмінність філософського, соціологічного та психологічного підходів є відносною, оскільки насправді між ними не існує «китайської стіни». Неможливо вивчати зміст особистості, не досліджуючи форми її існування, і навпаки, аналіз форм існування особистості нерідко включає розгляд і зміст аспектів. Тому філософсько-соціологічний підхід звертається певною мірою до структурного аналізу особистості.

Серед психологічних концепцій певний інтерес становлять погляди, в основі яких лежить діяльний принцип. Внутрішня будова людської свідомості в даних поглядах пояснюється за допомогою понять «значення», «особистісний сенс» та «мотив». Значення є об'єктивізований соціальний досвід, який освоюється особистістю у процесі своєї діяльності. Особистісний сенс говорить про усвідомлення особистістю мотиву та мети поведінки. Це поняття висловлює думку про існування у свідомості людини особистісного ставлення до дійсності. Мотиву відводиться роль цієї концепції, оскільки зміна мотиву діяльності веде до зміни особистісного сенсу, а «становлення системи особистісних сенсів – до становлення особистості»⁹. Мотив сприймається як об'єктивно існуючий предмет діяльності. І оскільки діяльність є процесом, спрямованим мотивом, то структура є відносно стійкою конфігурацією основних, у собі ієрархізованих, мотивованих ліній. Мотив формує потреба, зміст якого вичерпується її предметом, оскільки змістовну спрямованість потреба отримує лише під час виконання людиною діяльності.

Разом з тим слід виділити усвідомлений рівень буття особистості, який складається з попередньої та основної стадії. Перша стадія означає виникнення різних суб'єктивних переживань, що

⁹ Бех І. Д. Особистість у сьайві духовності: монографія. Київ – Чернівці: «Букрек», 2021. 244 с. С. 212.

породжуються мотивами. Вони виконують сигнальну функцію. Інтерес чи нудьга, потяг чи докори совісті сигналізують про особистісний сенс. Суб'єктивні переживання також змушують особу призупинити та змінити свою активність. Друга стадія називається стадія усвідомлення особистістю об'єктивного відношення мотиву та мети або становлення особистісного сенсу, система якого означає становлення особистості. Оскільки одним із завдань нашої наукової роботи є генезис психіки особистості, то це природно наводить наше дослідження до акценту на її об'єктивних витоках. Діяльність при цьому сприймається як природно-історичний процес, а особистість – як її результат. Але при іншому рівні узагальнення і при іншому погляді на особистість, коли особистість розглядається і як суб'єкт, а не тільки як об'єкт діяльності, вона, як цілісна істота, з її усвідомленням, постає в діалектичній єдності об'єктивного та суб'єктивного. Особистість є не лише продуктом, а й умовою діяльності, а це означає, що принаймні у певному сенсі ми повинні і саму діяльність пояснити через особистість.

Своє розуміння структури особистості можемо запропонувати, розглядаючи дві моделі особистості – статистичну та динамічну. Під першою слід розуміти гранично абстрактну модель, яка характеризує основні аспекти, пласти або компоненти психіки індивіда. При цьому виділяється три пласти. Перший з них включає в себе такі процеси: відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення і стан. Другий являє собою соціальні ролі, норми, ціннісні орієнтири та символи. До третього шару відносяться позиція та самосвідомість особистості поряд із системою індивідуальних значень, під якою мається на увазі сукупність уявлень, вражень, символів, ціннісних орієнтацій, які набуває людина на основі життєвого досвіду. Підставою виділення цих пластів є загальнолюдські психічні властивості, соціально-специфічні та індивідуально-неповторні особливості. Як підстава виступає також і те, що загальнолюдські пласти характеризують особистість з погляду об'єкта, тоді як індивідуально-неповторні властивості особистості означають той пласт психіки, яким можна судити про людину як суб'єкт соціальних відносин.

Аналіз проблеми самовизначення надає нам можливість виокремити такі його особливості і характеристики, що є суттєвими для розуміння становлення особистості: самовизначення є феноменом, у якому виявляється та відображається суб'єктна сутність і суб'єктна позиція людини, її готовність бути вільною та брати на себе відповідальність за здійснювати вибір. Воно забезпечує самодетермінацію і самоорганізацію людиною своєї життєдіяльності, становить собою основний механізм саморозвитку; самовизначення особистості має два вектори своєї спрямованості: а) на самопізнання та самоідентифікацію, визначення

свого ставлення до себе як до особистості і професіонала; б) на визначення своїх життєвих та професійних цілей і планів, свого ставлення до значущих аспектів своєї життєдіяльності; самовизначення є процесом та результатом цього процесу, як складний, одночасно динамічний і стабільний стан суб'єкта, як діяльнісний, рефлексивний та ціннісно-смысловий акт. Самовизначення здійснюється особистістю як у конкретних ситуаціях, обмежених певними часовими межах, так і в процесі всієї життєдіяльності індивіда; самовизначення, для якого найбільш сензитивним періодом є юнацький вік, продовжується все життя людини. При цьому у структурі цілісного самовизначення особистості провідна роль належить особистісному як засадничому щодо інших видів самовизначення, що ставить перед нами завдання виявлення тих системотворчих зв'язків, котрі забезпечують єдність професійного й особистісного самовизначення¹⁰.

Динамічна структура особистості включає чотири основні моделі: структуру зовнішньої вербальної поведінки, структуру невербальної поведінки, структуру внутрішнього вербального стану, структуру невербального психічного стану. Цим моделям відповідають еквіваленти динамічної структури особистості: вербальний стереотип поведінки, невербальний стереотип поведінки, умонастрій, переживання, плани поведінки, несвідомий емоційний стан. Два останні еквіваленти інтегруються у психічному настрої особистості. Поняття психічного настрою особистості є центральним у теорії динамічної структури особистості.

Наше ставлення до викладеної концепції особистості можна висловити в таких зауваженнях: по-перше, розглядаючи перехід від другого пласта до третього в статистичній структурі особистості, автор говорить про етапи засвоєння особистістю досвіду, але це не знаходить відображення в елементах структури особистості; по-друге, у динамічній структурі особистості об'єднані різноякісні елементи: освіта внутрішнього світу особистості; її зовнішня поведінка. Безсумнівний інтерес представляє теорія структури особистості, яка визначається як динамічна функціональна структура, що включає чотири основні підструктури: біопсихічні властивості, психічні процеси, досвід, спрямованість, на які накладаються ще дві підструктури: здібності та характер особистості. Як критерії, що пояснюють структуру особистості, є такі: кожна підструктура має свій специфічний вид формування, а саме:

¹⁰ Дембицька Н. М. Соціально-психологічні закономірності економічного самовизначення молоді в умовах суспільних змін: монографія / за ред. Н. М. Дембицької, О. В. Лавренко. Київ – Львів: Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 212 с. С. 20.

спрямованість – виховання, досвід – навчання, психічні процеси – вправа, біопсихічні властивості – тренування.

Відтак цілісність особистості специфічно охоплює всі структурні і динамічні вияви життя людини. Вона зумовлена не сумою окремих складових, а інтегрованою єдністю трьох витоків існування особистості – біологічною, соціальною та духовною. Ця складна дійова інтеграція визначає той факт, що

констатувати цілісність як атрибутивну ознаку особистості виявляється недостатнім для її дійсного розуміння. Так, особистість цілісна, але у кожній окремій людині ця цілісність своя, чимось схожа на інших, а чимось принципово відмінна¹¹.

Названі способи формування мають сувору визначеність, із чим, звісно, не можна погодитися. І, напевно, найголовніше зауваження стосується того, що можливо зовсім не враховується те, як формує умови реальний життєвий досвід людини, її діяльність. Відсутність чіткого принципу виділення призводить до того, що розподіл утворень структури особистості за підструктурами виявляється дуже спірним. Це викликає сумнів тому, що підструктури особистості, до яких належать здібності та характер, формуються під впливом реальної дійсності у процесі діяльності людини. Можна висловити й інші точки зору, які прагнуть, наприклад, виявити та розкрити взаємодію когнітивних та емоційних проявів особистості. Так, у структурі особистості виділяються три наступні компоненти: когнітивний, тобто когнітивно-праксіологічну організацію індивідуального досвіду; емоційні та вольові якості як проява темпераменту; характер як спрямованість. Причому характер також складається з трьох компонентів: «я» визначається як система потреб і як еталони поведінки, усвідомлювана або неусвідомлювана структура установок та інтересів і як емоційно-вольові та реально-поведінкові аспекти «я»; аксіологічне «я» трактується і як сукупність ідеалів негативних імперативів (заборон, негативних оцінок) і як система ідеалів; рефлексне «я» теж має кілька значень. Воно виступає і як система зв'язків між елементами вітального та аксіологічного «я», і як усвідомлення динамічних спонукань, що диктуються потребами, і як диспозиція, тобто об'єднання різних аксіологічних орієнтацій та фундаментальних потреб індивіда.

Відносячись загалом позитивно до цієї точки зору на структуру особистості, вважаємо за необхідне в той же час висловити такі зауваження. По-перше, темперамент є передумовою розвитку особистісних властивостей, тому неможливо вважати темперамент

¹¹ Психологічні основи розвитку особистості: монографія / за заг. ред. В. Й. Бочелюка, Ю. В. Стрюкової. Запоріжжя: Просвіта, 2020. Т. 7. 420 с. С. 278.

самостійною підструктурою особистості. По-друге, когнітивно-практиологічна організація індивідуального досвіду включає різноякісні елементи, оскільки здібності, вміння та всі інші процеси, з одного боку, і значить, з іншого – має різні форми психологічного буття. І, нарешті, по-третє, рефлексивне «я» найменше розглядається як самосвідомість, тому що насправді, визначаючи особистість як диспозицію, вона виявляється когнітивним утворенням. Прагнення знайти вихідні принципи, і цим дати можливість уникнути об'єднання різноякісних елементів, розглянемо теорію структури особистості. При цьому застосуємо діяльний принцип і за вихідну одиницю дослідження візьмемо цілісний поведінковий акт. Останнє мається на увазі як рефлекс-домінант. Цілісний поведінковий акт включає три предмети: енергетичний, орієнтовний і організаційний. Вони є параметрами структури особистості. Говорячи про перший параметр, автор відрізняє «емоції-двигуни» від «емоцій-індикаторів». Потреби на суб'єктивному рівні трактуються як емоції-двигуни. Другий параметр розуміється як рівень усвідомленості потреб та емоцій-двигунів, як сукупність емоційних диспозицій до певних форм орієнтовної діяльності, як властивості інтелекту, як ступінь пізнання дійсності. Третій параметр сприймається як переведення у дію потреб. Сюди входить оснащеність діяльності «плановими» або «цільовими» додатками. Цей параметр, як і перший, забезпечує енергією людську діяльність. В результаті повторення дій утворюються емоційні диспозиції, які виступають основою схильності людини до відповідної діяльності.

Позитивною стороною вищенаведеної концепції є розкриття ролі емоційного початку в діяльності особистості. Гідність поняття «рефлекс-домінанта» полягає у конкретності дослідження діяльних проявів особистості. Цей метод не можна вважати єдиною основою психологічного аналізу, тому що діяльність людини не можна зводити до суми її поведінкових актів. Водночас не було здійснено аналізу таких утворень, як знання, погляди, переконання, ціннісні орієнтації, що формуються у процесі життєдіяльності людини та багато в чому визначають її поведінку. Ось чому варто було б уважно розглянути взаємодію та взаємопереходи емоційно-вольових та когнітивних утворень. Це завдання певною мірою вирішується, якщо в основу побудови структури особистості покласти єдиний принцип, уникнути об'єднання різноякісних елементів, показати взаємодію та взаємопереходи елементів один в одного, і нарешті, визначити суб'єктивну сторону в структурі та її роль у життєдіяльності особистості. Основою побудови структури особистості є діяльнісний принцип. Елементом діяльності відповідають галузі внутрішнього світу

особистості: цілеспрямована та реалізуюча. Цілеспрямована область включає дві сфери: орієнтаційну та спонукальну. Орієнтаційна сфера у свою чергу складається із двох структурних рівнів. Перший рівень представлений двома пізнавальними механізмами: оцінним та констатуючим. Другий рівень представлений процесом осмислення та вироблення на цій основі переконань. Переконання особистості поділяються на первинні та глибинні. Останні є перехідним елементом між когнітивними та смисло-переживальними утвореннями.

Споживча сфера включає такі освіти, як віра, потреби, інтереси, ціннісні орієнтації або ціннісно-орієнтаційні потреби, соціальні установки. Вони визначені як сенсопереживання. Останнє поняття трактується як перехід когнітивного, з утриманням сенсу в інший переживальний стан, і як суб'єктивований спосіб його буття. Це поняття наголошує на вирішальній ролі особистості, її внутрішньої духовної роботи у формуванні цих утворень. На стику орієнтаційної та спонукальної сфер виникає ціннісно-утворюючий механізм, який включає такі утворення, як цінності, ціннісні орієнтації і ціннісно-орієнтаційні потреби. Останнє утворення є переходом з орієнтаційної сфери до спонукальної. Спонукальні утворення є підставою для утворення інтегральних виборчих емоційних відносин до світу. До них відносяться любов і ненависть, симпатії та антипатії, вдячність, ніжність та зневага, ворожість, злість, заздрість. Любов служить основою для виникнення співчуття. Інтегральні емоційні відносини є сенсопереживаннями з усіма їх характерними особливостями. Близькі до них повага-неповага, але вони виникають на основі суб'єктивування когнітивних оцінок. Елементи емоційно-спонукального механізму поділяються на дві групи, на два підмеханізми. Потреби, інтереси, ціннісні орієнтації названі механізмом потреб. Сенсопереживаючі стани віри, любові-ненависті, поваги-неповаги, надії названі «емоційними контактами».

Крім розглянутого основного емоційно-спонукального механізму складається когнітивно-спонукальний механізм, який формується на основі взаємодії уявлень про сенсопереживаючі стани зі знаннями і переконаннями і включає ідеали і мрії. Ідеали та мрії сприяють формуванню сенсопереживальних станів, що виражають надію на успішне здійснення потреб, інтересів, ідеалів особистості. Наступним складається когнітивний механізм, до якого входять сенсопереживання, що містять пряму поведінкову спрямованість – бажання, прагнення, соціальні установки. Успішність діяльності та виниклої на неї установки залежить від розробленості цілей, планів, програми. Вони й становлять проєктивний механізм.

Разом з тим у цілеспрямованій галузі внутрішнього світу особистості виділяються ще й три процеси: світорозуміння, світобудування і світопереживання. Перший процес включає механізм констатуючого і оцінного пізнання, оцінний аспект когнітивно-спонукального механізму і виражається в системі переконань. Другий процес складається з когнітивно-спонукального та проєктивного механізмів та реалізується в ідеалах, мріях, цілях, планах, програмах. Останній процес вбирає в себе ціннісно-освітній та когнітивний механізми і здійснюється як система потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій, бажань, прагнень, соціальних установок. Реалізуюча сфера внутрішнього світу особистості включає виконавчу і регулятивну сфери. Головним утворенням виконавчої сфери є здатність. Результатом дії здібностей, основою яких виступають задатки, є вміння та навички. У їхньому формуванні беруть участь соціальні установки, знання та реальний практичний досвід особистості. У процесі діяльності певну роль виконують елементи спонукальної та орієнтаційної сфер. Управлінське функціонування цих сфер у межах конкретної діяльності і складає регулятивну сферу.

При відношенні особистості до самої себе складаються такі властивості, як самолюбство, гордість, гідність, впевненість у собі. Результатом свідомої стабілізації, упорядкування когнітивної сторони внутрішнього світу особистості є три когнітивні властивості: придбання знань та приведення їх у систему, що виражаються в ерудиції та освіченості особистості; систематизація переконань, переведення в світогляд особистості; визначеність сенсожиттєвих ідеалів та цілей особистості. Така структура особистості є по лінії руху від сукупно-соціального до індивідуально-особистісного, суб'єктивного, практично-діяльного. Пояснення діяльності через особистість дозволило розкрити її структуру в аспекті діалектично-об'єктивного та суб'єктивного.

Подальшим завданням є розгляд соціально-змістовних аспектів соціального буття особистості, які наповнюють утворення її внутрішнього світу конкретним змістом. Зовнішній світ є вихідною основою становлення та розвитку внутрішнього світу особистості. Це положення діалектико-матеріалістичного світогляду повністю поділяється авторами. Разом з тим, це положення не виключає визнання відносної самостійності внутрішнього, духовного світу особистості, його відносної незалежності від зовнішнього світу. Спеціальна соціологічна теорія особистості зосереджує увагу на одному з механізмів взаємодії особистості та суспільства в одній із сфер соціальної діяльності. Основою концептуальної моделі марксистської соціології особистості є соціологічна структура особистості, бо вона безпосередньо висловлює діалектику соціального та індивідуального у розвитку та функціонуванні

особистості. У цій моделі виділяється ряд рівнів, за рівнями соціальної детермінації особистості. Кожен з них об'єднує відповідно соціальні норми та цінності, пов'язані з ними види діяльності, а також потреби та ціннісні орієнтації особистості.

У наукових працях як ілюстрації авторів методологічного принципу пропонуються такі, наприклад, як: категоріальна схема соціології особистості відповідно до логічних взаємозв'язків явищ, що позначаються ними: суспільство, формування особистості, соціальна діяльність, потреби, сенс життя, особистість. Кожному такому ступеню відповідає певний категоріальний ряд. Так, суспільство включає в себе елементи та сторони соціальної системи; формування особистості складається з процесу виховання, соціалізації, адаптації; соціальній діяльності відповідають такі категорії, як спосіб життя, соціальний статус, життєвий шлях; потребам відповідають мотивація соціальної діяльності, ціннісні орієнтації, соціальні настанови, інтереси, мотиви, цілі, соціальні норми; сенс життя співвідноситься за категоріями: сенс діяльності, ідеал, віра, надія, кохання, обов'язок, щастя, справедливість; особистість включає такі категорії, як соціальний тип особистості, духовний світ особистості. Відповідно до даної категоріальної схеми предмет соціології особистості охоплює широкий спектр проблем взаємодії особистості та суспільства у конкретних сферах соціальної дійсності. Складність предмета дослідження визначає різні підходи до його аналізу, до побудови соціологічної структури особистості. Коли соціологи приступають до емпіричних досліджень, найбільш важливим стає чітке і, по можливості, реальне уявлення про тих людей, які досліджуються. Відповідність теоретичних знань соціолога колективному портрету опитуваних дає можливість більш точно визначитись як із завданнями роботи, так і з об'єктом, і предметом дослідження. Для практичної соціології важливою функцією є визначення дійсних проблем розвитку суспільства, реального колективного портрету соціуму, де особистість є учасником подій сучасності. Коло замовників соціологічних досліджень є достатньо великим у демократичному суспільстві. Це наступні особистості і організації: журналісти ЗМІ, політики, громадські діячі, представники виконавчої влади, представники громад міст і містечок, керівники великих підприємств.

Усі перелічені групи представлені діючими особистостями, тобто суб'єктами конкретних соціальних дій. Тому навіть диктатори хочуть знати, як до їх дій та до них особисто ставиться населення. Але традиція регулювання життя соціуму за допомогою соціологічних досліджень присутне тільки в демократичних суспільствах. Саме такий спосіб управління вимагає знання про суспільство як велику соціальну

групу з його відмінностями і особливостями розвитку: від громад міст і регіонів до етнічних об'єднань, середніх і малих груп в середині соціуму, які складаються з окремих особистостей¹².

Слід виділити у структурі особистості такі компоненти: властивості людини, що характеризують його як службовця, трудівника, діяча; рівень пізнання: освіта; характер світогляду: моральність; естетична свідомість. Можемо запропонувати концепцію, основою якої є положення про реалізацію особистістю сутнісних сил людини, що включає наступні елементи: здатність до виконання того чи іншого виду соціальної діяльності; соціальні потреби; знання, вміння; людські почуття. Соціологічна структура особистості включає такі компоненти, як спосіб здійснення діяльності соціальних якостей, що проявляється в способі життя і таких видах діяльності, як трудова, суспільно-політична, культурно-пізнавальна, і сімейно-побутова; об'єктивні соціальні потреби; здібності до творчої діяльності (рядження), знання, навички; ступінь оволодіння культурними цінностями; тобто духовний світ особистості: моральні норми та принципи, переконання. Крім того, розглядаючи особистість у соціально-філософському аспекті, в основу її соціологічної структури можливо передбачити діяльність, включаючи туди також спілкування та свідомість.

При соціологічному підході до вивчення особистості, як було зазначено, основою її структурування є змістовні параметри. Так, наприклад, слід виділити в особистості три змістовні структурні рівні: соціально-культурні ролі, соціальний характер та екзистенційні структури. Останній рівень із названих характеризується змістовнішим наповненням, ніж попередні. Суб'єктивна сторона кожного з рівнів проявляється у вигляді емоційних станів. Цю сторону особистості можна визначити за допомогою поняття «ціннісні орієнтації», що включає інтереси, установки, спрямованості, мету. Кожен із названих структурних рівнів особистості проявляється об'єктивно у вчинках, продуктах діяльності та культурних формах. Не вдаючись у докладне обговорення цих підходів, все ж таки слід зазначити, що вони не розкривають, на наш погляд, у структурі особистості змістовні та формальні співвідношення утворень внутрішнього світу особистості. Це ставить завдання інтегративного дослідження властивостей особистості. Такий підхід, що поєднує соціологічні, соціально-психологічні та загально-психологічні характеристики особистості та подати в диспозиційній концепції особистості, яка затверджує систему ієрархії диспозицій, характерних для кожної особи.

¹² Мейжис І. А. Соціологія особистості: навч. посібник для студентів факультетів соціології університетів. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 204 с. С. 76.

Диспозиція означає передуготовленість людини до певної поведінки і розглядається як результат взаємодії потреб, що повторюються, і ситуацій або умов діяльності щодо їх задоволення. Вважаємо, що слід виділити чотири диспозиційні рівні: вітальні потреби та «предметні ситуації» породжують елементарні фіксовані установки; соціальні потреби та умови групового спілкування утворюють соціальні фіксовані установки; складні соціальні потреби залучення до певної сфери діяльності та інших форм життєдіяльності. Праця, дозвілля, сім'я формують базові соціальні настанови; вищі соціальні потреби та загальносоціальні умови визначають появу системи ціннісних орієнтацій. У кожній конкретній ситуації та залежно від мети визначальна роль в обумовленості поведінки особистості належить певному рівню, і якщо цю роль виконує інша диспозиція, то спостерігається невідповідність між тією чи іншою соціальною установкою та вчинком, що спостерігається.

Слід зазначити, що чотири ієрархічні рівні відрізняються один від одного обсягом свого соціального змісту. Ось чому вищі диспозиції не лише керують нижніми, але й представлені в них як їхнє змістовне ядро. Таким чином, усередині диспозиційної концепції спостерігається вертикальна субординаційна залежність. Однак у системі існують протиріччя між диспозиціями всередині кожного рівня, які ведуть боротьбу за домінуюче становище у ньому. Ця суперечність і визначає невідповідність між тією чи іншою соціальною установкою і вчинком, що спостерігається. У зв'язку з розвитком життєдіяльності особистості вирішення одних протиріччя веде неминуче до появи інших. У зв'язку з цим слід трактувати диспозиції як утворення, що складається з когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів. Наші зауваження ґрунтуються на відмінності психологічних форм буття когнітивних та емоційно-поведінкових утворень внутрішнього світу особистості. Диспозиція є когнітивним утворенням, а ціннісні орієнтації є емоційним утворенням. І якщо перше є компонентом поведінкового рівня, то друге є орієнтаційною сферою внутрішнього світу особистості. Можна також запропонувати диспозицію вищого рівня, яку є можливість висловити через поняття установки, а також висловити думку про те, що ідея про чотири ієрархічні рівні може бути віднесена в цілому до внутрішнього світу особистості. При цьому кожен ієрархічний рівень включатиме і когнітивні, і емоційно-спонукальні утворення. Протиріччя між цими утвореннями можуть призвести до невідповідності між тією чи іншою установкою та вчинком, що спостерігається. На нашу думку, є важливим розкриття складних змістовних та формальних співвідношень певних

когнітивних, емоційних та поведінкових структур особистості. І останнє зауваження стосується тієї обставини, що до структури особистості не включаються найважливіші когнітивні утворення, а саме погляди, переконання, ідеали та характерологічні елементи.

Завершуючи аналіз соціологічних концепцій особистості, слід зазначити, що як теоретичної основи конкретно-соціологічних досліджень особистості структура її внутрішнього світу включатиме п'ять ієрархічних рівнів: елементарні фіксовані установки; соціальні фіксовані установки; базові соціальні настанови; система ціннісних орієнтацій; соціальні особистісні настанови. Кожен з цих ієрархічних рівнів включає в себе когнітивні утворення (знання, думки, уявлення, погляди), сенсопереживаючі утворення (потреби, інтереси, ціннісні орієнтації тощо) та поведінкові утворення. Розкриття змістовних та формальних співвідношень, певних когнітивних, емоційних та поведінкових утворень дозволить, на наш погляд, пояснити протиріччя у життєдіяльності особистості. У сукупності основних соціальних проблем, вирішення яких обґрунтовано пов'язується з процесами, що відбуваються в Україні, виключно важливе значення має оптимізація буття особистості, адаптація її до життя в умовах цивілізованого суспільства. Юридичні аспекти цієї проблеми характеризуються, перш за все, опосередкуванням права основних проявів свободи особистості, приведенням правового становища людини відповідно до нового рівня суспільних відносин.

У системі правового положення особистості чільне місце належить конституційним нормам, покликаним закріпити основні права, свободи й обов'язки громадян, інакше кажучи, висловити досягнутий у суспільстві рівень свободи особистості. Внаслідок цього визначення сутності свободи особистості як правової категорії є необхідною передумовою дослідження конституційних прав і свобод. Свобода особистості вивчається багатьма науками – філософією, соціологією, психологією, юриспруденцією тощо, кожна з яких розглядає її з позицій свого предмета. Спрямованість юридичних досліджень свободи особистості обумовлена завданнями правової науки і має на меті пізнання проявів свободи особистості та можливості справедливого опосередкування найбільш значущих з них з позицій держави та особистості у правових нормах та встановлення режиму їхньої реалізації. Важливим є не лише досягти відомого рівня соціальної свободи, але й раціональним чином зафіксувати, законодавчо оформити її, зробити здійсненою та доступною для широких мас, поставити на службу вітчизні. Адже неможливо міркувати про мораль і право, не торкаючись питання про так звану свободу волі, про осудність людини, про відношення між необхідністю

та свободою. Свобода є однією з найважливіших правових цінностей, яка лежить в основі будь-якої правової системи. Вона є не тільки основою для розвитку демократії й захисту прав людини, але й визначає сутність самого права. Україна, як суверенна держава, також визнає свободу як фундаментальну правову цінність і закріплює її у своєму законодавстві¹³.

Людська свобода не може виявлятися поза умовами, в яких протікає буття людини. Свобода є формою пристосування людини до умов свого існування. Свобода людини завжди соціальна, тому що немислима поза рамками соціальної системи, тому що особистість обумовлена і визначена цілком конкретними класовими відносинами та її дослідження можливе лише в рамках існуючих суспільних відносин. Структура сучасного суспільства пов'язана з існуванням багатьох видів суспільних відносин, що дозволяє говорити про адекватну структуру свободи особистості, тобто матеріальну свободу, ідеологічну, політичну, моральну тощо. Особливе місце у структурі свободи особистості займає юридична свобода. Це зумовлено тим, що нормами права закріплюються та регулюються найбільш значущі для держави суспільні відносини, незалежно від їхньої видової приналежності. Юридично визнана свобода існує у державі у формі закону, інакше кажучи, юридичну свободу можна розглядати як обумовлену правовими нормами дозволенисть соціально схвалюваної поведінки.

Останнім часом юридичні аспекти дослідження проблеми свободи особистості отримали хорошу теоретичну розробку у правовій літературі, також опубліковано цікаві монографічні роботи. Це дозволило чіткіше позначити аспекти пізнання свободи особистості, глибше розкрити її зміст, тенденції розвитку, проаналізувати діалектичний взаємозв'язок із громадським розвитком, сприяло скоєнню відображення основних проявів свободи особистості в правових документах. Свобода особистості знаходить своє відображення у трьох великих сферах: соціально-економічній, політичній та особистої, що є реальним відображенням існуючих форм життєдіяльності людей.

Розвиток людини, її життєдіяльність протікає у двох суперечливо взаємопов'язаних формах, які називаються спілкування та відокремлення. Людина є в самому буквальному сенсі суспільною особою, якій властиве спілкування, яке тільки в суспільстві і може відокремлюватися.

Відокремлення є специфічною людською, суспільною формою відносин. Це зовсім не ізоляція, не «вимикання» його із суспільного життя. Цей розвиток його індивідуальності, процес перетворення

¹³ Бондар Н.А., Міщенко М.С. Свобода як права цінність: природа та особливості. Електронне наукове видання *«Аналітично-порівняльне правознавство»*, 2023. № 11. С. 28–32.

на активного суб'єкта спілкування. Відокремлення та спілкування перебувають у збалансованому ставленні один до одного положенні. Їхній взаємозв'язок полягає у тому, що обмеження сфери спілкування негайно відбивається на стані відокремлення, і, навпаки, недостатність умов розвитку індивідуальних якостей об'єднує як людину, але й суспільство.

Відокремлення завжди виступає як похідне явище по відношенню до суспільного характеру людини. Щоб відокремитися, людина повинна уподібнитися, придбати необхідні якості, що характеризують її як «людину».

Розвиток індивіда зумовлено розвитком всіх інших індивідів, з якими він перебуває у прямому чи опосередкованому спілкуванні. Відповідно, багатство його індивідуальності завжди детерміновано багатством суспільних відносин, тобто розвиток суспільства є основною умовою розвитку людської індивідуальності. У той самий час утвердження особистості, розкриття її індивідуальних якостей збагачують всю сукупність суспільних відносин, сприяють розвитку суспільства.

Відокремлення передбачає наявність спеціальної галузі людських відносин, де вільно, безперешкодно могли б розвиватися задатки, здібності, якості людини, природно, але не на шкоду суспільству та іншим відокремленим індивідам. Такою областю є сфера особистої свободи. Особиста свобода є сферою свободи особистості, в якій суспільні відносини набувають форму реального життєвого процесу конкретних індивідів, тобто тут суспільне набуває типово-індивідуального характеру.

ВИСНОВКИ

Структура свободи особистості обумовлює і будову системи основних її проявів, і в першу чергу юридичних прав і свобод громадян, які класифікуються відповідно на соціально-економічні, політичні та особисті права та свободи. Конституція України 1996 року, закріпивши цю класифікацію у другому розділі, цим надала їй вищий юридичний рівень. У правовій літературі пропонуються й інші, більш дрібні поділи прав і свобод громадян. Їхній аналіз наданий в літературі. Не відкидаючи права дослідника на висунання власних пропозицій щодо групування прав і свобод громадян у наукових цілях, ми вважаємо, що заперечення чи розширення базової класифікації в умовах широкого доступу громадян до юридичних цінностей не сприяє зростанню їхньої правосвідомості. Крім того, групи прав і свобод не настільки відрізняються за своїм змістом, щоб можна було говорити про якісно відмінну сферу суспільних відносин. Розподіл прав і свобод

громадян на соціально-економічні, політичні, особисті повністю відповідає вимогам класифікації відповідно до предмета правового регулювання, тобто характером регульованих правом суспільних відносин, і охоплює основні сфери найважливіших взаємовідносин особи і суспільства, громадянина і держави.

Сьогодні проблема прав людини є дуже актуальною та перспективною політико-правовою, філософською доктриною, спрямованою на задоволення духовних та матеріальних інтересів сьогодення та майбутнього покоління українців, що сприяє становленню української демократичної державності, підвищенню рівня загальної та правової культури особистості. Щоправда, у житті тема прав людини не завжди стоїть на першому плані, бо реальна практика їхнього здійснення приносить громадянам України не лише радості, але й прикrostі. Звичайно, існують і гуманні цілі, які проголосив народ, прийнявши 28 червня 1996 року Конституцію України, – це утвердження прав і свобод людини, непорушність демократичної основи України, а отже потреба теоретичного осмислення корінних перетворень у суспільстві, державі та праві, що відбуваються в нашій країні.

У цьому аспекті стають зрозумілими наукові та практичні завдання, серед яких розробка моделі суспільного розвитку України; дослідження питань соціального консенсусу як умов громадянського світу; проблема ефективності механізмів здійснення державної влади та прав людини; теми національного плюралізму та прав людини; функції Української держави, права застосування державної сили та забезпечення прав національних меншин, взаємодії влади та засобів масової інформації у сфері прав людини та інші.

І в сьогодення і у майбутньому є необхідним аналіз становлення та розвитку інститутів громадянського суспільства, з'ясування їх місця, ролі у забезпеченні прав людини і громадянина. Без вирішення цієї проблеми важко розкрити демократичні цінності конституційного ладу, державності, виявити духовний потенціал, визначити політичну та правову свідомість населення.

АНОТАЦІЯ

Предмет дослідження визначає доцільність використання досягнень філософських та соціологічних наук у контексті їхнього впливу на праворозуміння людини. В юридичній науці дослідницька цінність представлена в повному обсязі людськими властивостями, лише тими, що проявляються соціально. Будучи носієм біологічних і одночасно соціальних властивостей, людина є суб'єктом пізнання всіх соціальних (філософія, соціологія, право, історія, економіка тощо) та більшості

природничих (медицина, біологія тощо) наук. Методологія базується на тому, що для вирішення поставлених завдань використовувалися методологічні принципи аналізу соціальної реальності, прийняті в сучасній науці, такі як: об'єктивність, комплексність, критичність, системність тощо. У дослідженні було використано весь набір специфічних методів аналізу даних, прийнятих у сучасній науці: загальнонаукових, гуманітарних та правовій теорії. Результати цього дослідження показують, що людина, як активна істота, наділена життєвими та природними силами, які існують у ній у формі схильностей та здібностей. Гідність підходу до проблеми людини полягає в тому, що він об'єктивно розглянув діалектично суперечливе формування особистості, визначивши її соціальну сутність, не відокремлюючи її від природної основи, вимагає звертати увагу на діяльність індивіда, в процесі якої він сам трансформується, опановуючи загальнолюдський досвід. Особиста свобода визначається як сфера певної відокремленості, самовизначення індивіда, пов'язана з усіма аспектами суспільного життя, тобто безперешкодна здатність розпоряджатися собою як в організації приватного життя, так і в моральних відносинах. Інша форма людського життя, форма комунікації, проявляється у вигляді соціально-економічної та політичної сфер індивідуальної свободи, або соціально-економічної свободи та політичної свободи особистості. Соціальний характер прав, свобод, обов'язків та відповідальності особистості у внутрішньому законодавстві відображає не лише загальнолюдські цінності, а й багатонаціональну культуру нашого народу, яка слугує найважливішим гарантом національного плюралізму, збереження та розвитку національних правових і моральних звичаїв. Повний захист прав особистості можливий лише в рамках справедливого культурного простору, з яким індивід себе ідентифікує.

Література

1. Мельник В. П., Карась А. Ф., Дахній А. Й. Людина і суспільство: філософські, психологічні та політологічні виміри. Переусвідомлення буття людини під впливом глобальних викликів: ідентичність і свобода самовираження: монографія / за ред. В. П. Мельника. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. 502 с. С. 245.
2. Шепетяк О.В., Шепетяк О.Д. Філософія: підручник. Львів : Видавництво Місіонер, 2020. 784 с. С. 324.
3. Август Авр. Сповідь. Зібрання творів. Львів: Свічадо, 2025. 356 с. С. 215.

4. Мішель де Монтень. Досліди. Вибрані твори в 3-х томах. Т. 3. Харків: Видавництво Фоліо, 2020. 349 с. С. 343.
5. Кант Ім. Збір творів у 6 томах 7 книг / за ред. В.Ф. Асмуса, А.В.Г. Гулиги, Т.І. Ойзермана, переклад Б.А.Фохта. Київ: Видавництво: серія: «Філософська спадщина», 1966. Т. 5. 469 с. С. 464.
6. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с. С. 223.
7. Кірюхін Д. Вступ до філософії релігії Гегеля: монографія. Київ : Видавництво «Парапан», 2009. 204 с. С. 119.
8. Георг В. Ф. Гегель. Основи філософії права: підручник. Київ : Юніверс, 2000. 334 с. С. 152.
9. Бех І. Д. Особистість у саяві духовності: монографія. Київ – Чернівці : «Букрек», 2021. 244 с. С. 212.
10. Дембицька Н. М. Соціально-психологічні закономірності економічного самовизначення молоді в умовах суспільних змін: монографія / за ред. Н. М. Дембицької, О. В. Лавренко. Київ – Львів : Видавець Вікторія Кундельська, 2021. 212 с. С. 20.
11. Психологічні основи розвитку особистості: монографія / за заг. ред. В. Й. Бочелюка, Ю. В. Стрюкової. Запоріжжя: Просвіта, 2020. Т. 7. 420 с. С. 278.
12. Мейжис І. А. Соціологія особистості: навч. посібник для студентів факультетів соціології університетів. Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2017. 204 с. С. 76.
13. Бондар Н.А., Міщенко М.С. Свобода як правова цінність: природа та особливості. Електронне наукове видання *«Аналітично-порівняльне правознавство»*, 2023. № 11. С. 28–32.

**Information about the author:
Zavorotchenko Tetiana Mikolaivna,**

Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Theory of State and Law,
Constitutional Law and Public Administration
Dnipro National University named after Oles Honchar
13, Naukova str., Dnipro, 49107, Ukraine